

Iuliu Marius Morariu

Creștinismul în Dobrogea secolelor IV-VI

**- privire prin prisma monumentelor și a obiectelor de cult și artă
bisericească -**

**Editura "DORNA TISMANA"
Martie 2012**

Cuprins

<i>Cuprins</i>	3
1. Introducere	4
2. Monumente de artă bisericască în Scytia Minor în secolele IV-VI	6
1.1. Obiecte paleocreștine pe teritoriul României	6
2.2. Obiecte și monumente creștine în Dobrogea	10
4. Concluzii	15
5. Bibliografie	17

1. Introducere

Românii s-au născut ca popor creștini. Acest lucru ne diferențiază de rușii încreștinați în 988, de sârbi, bulgari și de alte popoare. În eforturile de încreștinare a sciților de pe teritoriul actual al Dobrogei, întâlnim activitatea misionară a unor Sfinți Apostoli, cel dintâi Andrei¹, cel de-al doilea Filip².

Predica lor a avut succes, efectul fiind reliefat de mulțimea martirilor întâlniți aici în această perioadă, (de exemplu, cei de la Durostorum),³ de monumentele de aici, de inscripțiile funerare, de ruinele basilicilor creștine aparținând primelor veacuri descoperite aici, de toponimie (avem de-a face în Dobrogea cu „peștera Sfântului Andrei”, cu „pârâiașul Sfântului Andrei” etc).

Deosebit de importante, prin informația prezentată și prin vechime sunt, mai presus de toponime, colinde sau alte surse cu conținut exclusiv oral, monumentele, respectiv, ceea ce am enumerat anterior, basilici, morminte, vase sfinte (precum discul lui Patternus)⁴. Ele reliefează existența unei vieți creștine bogate și active aici și ne sunt de folos în formarea unei imagini asupra modului cum se desfășura aceasta, asupra statutului social al aderenților la creștinism (faptul că găsim anumite inscripții funerare ne este deosebit de util în acest sens, ele reliefind statutul social al celor cărora le aparțin sau prezentând adesea elemente de ordin onomastic și genealogic), asupra felului cum se desfășura

¹ Despre viața și activitatea lui, a se vedea: Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994, pp. 11-15, precum și Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 60.

² Pr. prof. univ. dr. Alexandru Moraru, *Probleme fundamentale de Istoria Bisericii Ortodoxe Române (ms. dactilografiat)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 6.

³ Este vorba de Pasicrat și Valentin, Marican și Nicandru, Epictet și Astion, ultimii doi descoperiți în anii 2000-2001 și păstrați în catedrala din Constanța; Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, p. 27, cf. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 90; primul episcop tomitan, Efrem, martirizat în secolul IV, se pare la 7 martie, anul 300 (Cf. *Ibidem*, p. 87), frații Agheu și Narcis (Cf. *Ibidem*, p. 87), sau celebrii Zotic, Atalos, Kamasis și Filip, descoperiți în anul 1971 și păstrați în Biserica mănăstirii Cocoș din Tulcea (Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, ..., p. 27, cf. *Ibidem*, p. 87). Despre ei și martiriile lor, a se vedea: Idem, *Sfinți daco-romani și români*, ..., pp. 19-24, pentru primii 9 martiri autohtoni și pp. 24-25 pt ultimii patru. Pentru viața Sfântului Emilian, a se vedea, pp. 26-27.

⁴ Pentru prezentarea succintă, dar bine documentată și aproape exhaustivă a monumentelor din Dobrogea, a se vedea: Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, ..., pp.35-37, unde autorul prezintă date privitoare la ele, le descrie pe scurt, uneori, doar le enumeră, atunci când au aceleași caracteristici cu altele anterior prezentate și le însoțește cu multe ilustrații sau reprezentări fidele originalului (pentru cazul celor care s-au pierdut).

aceasta, asupra diferitelor forme de manifestare ale cultului și asupra pericolelor de care creștinii trebuiau să se ferească (mai ales în timpul persecuțiilor, în acest sens, însăși moaștele găsite pot fi considerate dovezi arheologice, ele reliefând faptul că viața creștinilor era periclitată și că aceștia aveau un curaj nemaipomenit în mărturisirea credinței).

Importanța acestor monumente, care se constituie în adevărate mărturii ale creștinismului de pe teritoriul Dobrogei în perioada sa de început, m-a determinat să prezint în rândurile ce urmează acest subiect, dorindu-mi să descriu cele mai importante monumente, spre a arăta vechimea creștinismului pe teritoriul țării noastre, precum și amplitudinea lui.

În realizarea acestei analize mă voi folosi de manualele de istorie bisericească ale unor autori consacrați precum părintele profesor Mircea Păcurariu sau părintele Alexandru Moraru, dar și a unor autori referențiali care abordează acest subiect, precum Vasile Pârvan, care aduce o serie de informații noi și foarte bine documentate în minunata sa lucrare în care prezintă dovezile epigrafice ce dovedesc vechimea creștinismului daco-roman.⁵

⁵ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la vechimea creștinismului daco-roman*, Atelierele grafice Socec și CO. Societate anonimă, București, 1911.

2. Monumente de artă bisericească în Scythia

Minor în secolele IV-VI

1.1. Obiecte paleocreștine pe teritoriul României

După cucerirea Daciei de către romani, aceasta a cunoscut o perioadă de prosperitate și de înflorire, datorată avantajelor civilizației aduse de ei.⁶ În aceste condiții și-a făcut apariția aici și creștinismul, pătruns, cu siguranță, pe lângă predica celor doi apostoli, și prin intermediul coloniștilor romani, a soldaților din cadrul celor 3 legiuni (aduse inițial, din care vor rămâne doar două pe mai târziu, respectiv, a V-a Macedonica și a XIII Gemina),⁷ și a personalului administrativ care va fi adus aici de cuceritorii romani.

Un alt factor, existent ce-i drept anterior, care ar fi putut contribui la dezvoltarea creștinismului, este comerțul. Dezvoltarea orașelor, respectiv construirea de orașe noi, după model roman și de drumuri, a dus cu siguranță,⁸ prin intermediul comunicării dintre cei ce se ocupau cu negoțul și la pătrunderea creștinismului.

⁶ «Cum se explică această extraordinară putere a romanismului dacic? Cum s-a putut ca într-un interval așa de scurt, (170 de ani, n.a.), să prindă el rădăcini atât de puternice? „Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el reprezenta o civilizație superioară, o creație materială și de cultură care sintetiza o întreagă evoluție multiseclară și ca atare a câștigat pe autohtoni. Aceștia, treptat convinși și atrași de avantajele vieții romane, au învățat limba cuceritorilor, și-au însușit numele lor și s-au romanizat.» C.C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Ed. Albatros, 1971, , p. 131. Observăm așadar importanța perioadei de ocupație romană și avantajele pe care le-a adus ea asupra Daciei cucerite. Putem spune că avem de-a face cu un model de cuceritori, care își asumă, pe lângă rolul de invadatori și pe acela de culturalizatori, de civilizatori, de aducători ai unor mari beneficii, gen apeducte, orașe centralizate după modelul Romei, drumuri pavate cu piatră sau cetăți fortificate în Dacia, spre deosebire de alte imperii de dinainte și de după, al cărui unic scop a fost jupuirea popoarelor cotropite de toate bunurile lor și atât.

⁷ Pentru efectivul militar adus de romani în Dacia și variația lui, a se vedea: C. Daicoviciu, coord., *Istoria României, vol. 1*, Editura Republicii Populare Române, București, 1960, p.363.

⁸ Daicoviciu remarcă și un alt aspect, constituit din exploatarea directă a diferitelor posesiuni de către împărat însuși, în acest sens el trimițând administrație proprie, ori se poate ca și între acești oameni trimiși de împărat să avem de-a face cu creștini: „Anumite teritorii ale provinciei de interes special au fost trecute în patrimoniul împăratului (*patrimonium Caesaris*), care le arenda sau le exploata direct prin funcționarii săi, beneficiile realizate alimentînd fie fiscul imperial (*fiscus*) fie casa personală a împăratului (*ratio patrimonii*). Din categoria domeniilor imperiale din Dacia făceau parte în primul rînd, datorită importanței lor excepționale, minele de aur din Munții Apuseni, cu centrul de exploatare la *Alburnus Maior* (Roșia Montană). Administrația lor era încredințată unui *procurator aurariorum*,

Între aceste categorii vor fi fost cu siguranță creștini în ascuns, care, venind aici vor aduce cu ei și credința și vor reuși să răspândească și aici creștinismul, unde el va prinde rădăcini și se va dezvolta, ajutat probabil și de monoteismul popoarelor bășinașe, care, spre deosebire de romani, al cărui panteon bogat, datorat politeismului religios și sincretismului, erau monoteiști și se închinau doar zeului lor suprem, Zalmoxes.

Un rol foarte important în dovedirea creștinătății native și a continuității neîntrerupte a acesteia de-a lungul veacurilor pe teritoriul patriei noastre o reprezintă cu certitudine și obiectele cu conotație creștină sau obiectele de uz creștin descoperite pe teritoriul ei.

Astfel, la nord de Dunăre, pe teritoriile aparținute astăzi României, s-au descoperit o multitudine de obiecte paleocreștine, mai bine de 120 la număr, fiind utilizate în diferite așezări daco-romane.⁹

Între ele, foarte importante sunt, gema de la Potaissa, sau Turda, pierdută, după câte se pare, în 1848, în cadrul revoluției¹⁰, o altă gemă, tot de proveniență transilvană¹¹ și alte două, descoperite în partea de sud a țării, în zona Oltului¹², și acestea deosebit de importante prin frumusețea și simbolistica profundă a conținutului

cu sediul la Ampelum, ajutat de un subprocurator aurariorum și de un numeros personal funcționăresc alcătuit din sclavi și liberi imperiali, liberti et familia cum se numesc într-o inscripție. Primul procurator cunoscut al minelor de aur din Dacia este M. Ulpius Hermias, libert al împăratului Traian, care a murit în funcție. Cenușa lui a fost dusă la Roma cu învoirea împăratului, cum ne informează epitaful său săpat în piatră la Ampelum. Liberi imperiali au mai putut fi și unii dintre procuratorii următori. Un singur procurator, cunoscut dintr-o inscripție recent scoasă la iveală, al cărui nume rău păstrat ar fi A (ulus) Senec. (Vo)contianus, v(ir) e(gregius) I, datat în 215, pe timpul lui Caracalla, este din ordinul ecvestru. Tot libert imperial e în schimb singurul subprocurator cunoscut pînă acum, Avianus. Veniturile realizate din exploatarea minelor de aur intrau în vistieria împăratului⁴, așa precum tot el dispunea și de cantitățile de aur ce se obțineau. în această privință împăratul romanilor este moștenitorul direct al regilor daci, care aveau se pare monopolul exploatării aurului". Ibidem, p. 357.

⁹ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, compendiu*, Ediția a II-a, Editura Andreiana, Sibiu, 2009, p. 30.

¹⁰ „Menționăm o gemă (intaglio) din onix descoperită la Potaissa (azi Turda), pierdută, se pare, în cursul revoluției din 1848 (este cunoscută numai prein desen. Ea grupează patru reprezentări alegorice: inscripția ihtis =pește, chipul Bunului Păstor, ca simboluri ale lui Hristos, proorocul Iona, ca simbol al învierii și „arbor evaangheica”, simbol al Împărăției Cerurilor, toate situând acest mic obiect printre cele mai reprezentative piese de artă paleocreștină, specifice perioadei persecuțiilor”. *Ibidem*, pp.30-31.

¹¹ „O gemă asemănătoare s-a descoperit tot în Transilvania azi muzeul național din Budapesta). *Ibidem*, p. 31. Informații despre ea, se găsesc, bine fundamentate și într-o formă frumos prezentată și la: I.I. Rusu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în revista „Studii Teologice”, an X, nr. 5-6, 1958, p. 325 sq.

¹² „Două geme s-au descoperit la Romula, în Dacia Inferior (azi Reșca, județul Olt), una decorată cu doi pești, alta cu doi păuni, având fiecare și câte o cruce”. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, compendiu, ...*, p. 31.

lor și prin statutul de dovadă peremptorie a existenței creștinismului în această zonă în perioada menționată.

În secolul IV avem de-a face, între altele, și cu obiecte de cult, între ele cel mai însemnat fiind cel cunoscut sub numele de „*Donariul de la Biertan*”, și despre care părintele Păcurariu spune că a fost descoperit lângă satul Biertan, la sud-est de Mediaș (azi în județul Sibiu), și că se compune dintr-un donariumarium creștin și un disc, ambele din bronz.¹³

După descoperire, donariul a avut de-a face cu o serie de destinatari. Astfel, el a ajuns mai întâi în colecția Brukenthal din Avrig, apoi a intrat în compoziția muzeului Brukenthal din Sibiu, iar azi, el se găsește la Muzeul de Istorie al României din București). În ceea ce privește descrierea lui, el are următoarele dimensiuni și următorul conținut: 12,6—13,2 cm., cu o inscripție latină, din litere ajurate (adică în grosimea bronzului tăbliței), așezate pe trei rânduri : *EGO / VIVS VOT / UM POSUI* (eu Zenovius am pus ofrandă, danie). Cele două laturi scurte au câte un adaos triunghiular prevăzut cu făclii. Pe laturile lungi era fixată, la mijloc, câte o toartă circulară superioară (care acum nu mai există) probabil că era atârnat un policandru sau de un candelabru, fapt ce sugerează existența unui locaș de cult, deci a unei bazilici. De cea inferioară era agățată a doua donariului, și anume un disc, tot din bronz, având înscrisă în el monograma lui Hristos (XP).¹⁴

Forma literelor, stilizarea textului și monograma au determinat pe cercetătorii să dateze acest donarium în secolul IV și să-l considere în mod unanim, ca fiind un obiect creștin. De asemenea, toți s-au pronunțat pentru apartenența sa la o comunitate creștină de daco-romani, căci dacă n-ar fi existat o asemenea comunitate, inscripția latină nu ar fi avut nici un rost, neavând cine să o citească. În privința manoperei, se presupune că mai ales tăblița a fost lucrată local.¹⁵

Toate piesele, adică tăblița cu inscripția, discul cu monograma și eventualul policandru de care atârna tăblița, duc la presupunerea ca exista un lăcaș creștin de cult, în care a fost atârnat darul respectiv. Iar un asemenea lăcaș atestă un nivel de viață mai ridicat, având construcții publice și cunoscându-se scrisul. În concluzie, inscripția de la Biertan este de o mare însemnătate istorico-bisericească, pentru că

¹³ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 96.

¹⁴ *Ibidem*, p. 96.

¹⁵ *Ibidem*, p. 96.

atestă vechimea creștinismului daco-roman, atestă persistența populației daco-romane, care vorbea latinește, după retragerea legiunilor și a administrației în sudul Dunării și, în sfârșit, atestă nivelul de viață al înaintașilor noștri în secolul IV.

În Transilvania mai avem de asemenea de-a face cu câteva opaițe, având imprimate pe ele semnul crucii, precum și cu un opaiț de bronz reprezentând un porumbel în zbor, simbol al Duhului Sfânt.¹⁶

În Banat s-au descoperit un inel de aur pe care sunt gravați un păun și un delfin¹⁷, iar:

*„câteva obiecte au fost descoperite în Banatul iugoslav de astăzi, care făcea parte din fosta provincie romană Dacia: o cruce de metal alb, fără ornamentație, cu un orificiu pentru suspensie, la Vîrșeț; două cruci mici, identice, la Dubovăț”.*¹⁸

Cu obiecte paleocreștine avem de-a face și în Oltenia, unde, s-au descoperit câteva piese paleocreștine la Romula (azi jud. Olt), oraș înfloritor în părțile de sud ale Daciei, respectiv două opaițe decorate cu cruci, câteva gеме pe care sunt gravați delfini, pești sau păuni, cruciulițe etc.¹⁹

Și în Moldova s-au descoperit vase de lut ars incizate cu semnul crucii, la Botoșana - Suceava, Șipot - Suceava, Murgeni - Vaslui, Horga Epureni - Vaslui, Bacău. Tot în această zonă s-au mai descoperit și tipare sau matrițe de os pentru confecționarea unor obiecte de cult creștin, ca de exemplu cruciulițe, la Davideni, în județul Neamț, la mai-sus pomenita localitate Botoșana, la Costești, în Iași, la Traian, în Bacău.²⁰

Astfel de obiecte s-au descoperit și în câmpia Olteniei la Străulești, în Teleorman, la Dulceanca, tot acolo, la Budureasa - Ploiești, la Căndești Buzău și în alte părți.

Tot în această perioadă avem de-a face și cu o serie de morminte creștine, la Săbăoani, în Neamț, la Secuieni, în aceeași zonă și la Dănești în județul Vaslui.²¹

¹⁶ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, compendiu, ...*, p. 31.

¹⁷ „În 1841, cu prilejul construirii bisericii ortodoxe din Băile Herculane, s-a descoperit un inel oval de aur cu gemă, pe care sînt gravați un păun și un delfin, simboluri specific creștine. Gema se păstrează într-un muzeu din Viena, unde a intrat îndată după descoperire. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 99.

¹⁸ *Ibidem*, p. 99.

¹⁹ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, compendiu, ...*, p. 33.

²⁰ *Ibidem*, p. 33.

²¹ *Ibidem*, p. 33.

Toate aceste dovezi arată existența unei vieți creștine pe teritoriul Daciei romane încă din cele mai vechi timpuri.

2.2. Obiecte și monumente creștine în Dobrogea

Am prezentat anterior pe scurt existența obiectelor paleocreștine pe teritoriul României și distribuția lor geografică și acest lucru pentru a arăta că existența dovezilor paleocreștine în Dobrogea, constând din obiecte și monumente aparținând secolelor IV-VI și nu numai, nu reprezintă o situație izolată.

Dacă aici, existența lor în această perioadă este una firească, datorită propovăduirii apostolice și așezării geografice, în apropierea Pontului Euxin, unde, populația autohtonă, luând contact cu negustorii și marinarii putea să cunoască creștinismul,²² descoperirile din celelalte părți ale țării dovedesc că și acolo creștinismul era un lucru destul de cunoscut și arată răspândirea uniformă pe teritoriul României a lui.

Avem deci aici de-a face cu foarte multe obiecte vechi creștine, cu monumente funerare cu inscripții și bazine aparținând secolelor IV-VI.

De asemenea, s-a descoperit aici și o gemă datând din secolul al IV-lea, care se păstrează astăzi la British Museum din Londra. Ea conține, ca și cea de la Potaissa, cuvântul ihtis și reprezintă pe Iisus Hristos răstignit pe cruce, între cei 12 Apostoli.²³

S-au mai descoperit aici și peste 100 de inscripții creștine din această perioadă, între care majoritatea sunt ale monumentelor funerare. Locurile descoperirii lor sunt: Tomis, Callatis, Histria, Axiopolis, Tropaeum Traiani, Ulmetum, Dinogetia. Între acestea, aproape un sfert sunt în limba latină, iar restul sunt în limba greacă. Acest lucru se explică prin faptul că aceasta era limba vorbită de populația din așezările urbane de pe țărmul Mării Negre. În ceea ce-i privește pe cei enumerați pe ele, avem de-a face cu oameni aparținând tuturor categoriilor sociale²⁴, ceea ce arată faptul că unul dintre atuurile creștinismului și unul dintre motivele pentru care el va prinde atât de bine aici este tocmai faptul că el aducea egalitatea între oameni de

²² Sigur, în această perioadă, creștinismul devine aici înfloritor, având episcopi apărători ai dreptei credințe precum Efrem, Tit, Evangelicus sau Bretanion. Tot prin intermediul acestei provincii, respectiv, prin mijlocirea guvernatorului ei, Junius Soranus, rudă cu Sfântul Vasile cel Mare, are loc și strămutarea moaștelor martirului autohton Sava Gotul. A se vedea în acest sens: Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 156 și p. 177.

²³ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale,...*, p. 36 sq.

²⁴ Între acestea, părintele Emilian Popescu le exemplifică pe unele cele mai importante, de exemplu: „*Fericitului Timitei din partea lui Dinias, având ca neofit numele de Emanulel*”, descoperită la Tomis; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XII descoperite în România*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976, p. 61. Sau: „*Simplicius, fiul lui Casianus, de neam sirian și ca pregătire jurist, și soția acestuia Melitis, fiica lui Aedesius, având strămoși nobili, au trăit mulți ani și au cunoscut o bătrânețe cinstită; acum au ajuns printre cei drepți la nădejdea învierii și a fericirii vieții veșnice*”, inscripție grecească de la Callatis: *Ibidem*, p. 156. Sau: „*Pentru Theodule, soția mea, care a fosat fiica preotului Patricius. □i au pus acest epitaf spre amintirea noastră și a mea...*”, *Ibidem*, p. 62. Sau: „*Aici odihnește Heraclide, citeț (anagnost) al sfintei și soborniceștii bisericii*”, inscripție grecească de la Tomis, *Ibidem*, 139.

categorii sociale diferite, desființând barierele impuse de stratificarea de până atunci și reușind apropierea adepților lui.

Un alt obiect de cult creștin deosebit de important este și cel cunoscut sub numele de „*Discul lui Patternus de la Tomis*”. Este vorba de un disc de argint aurit, cu diamterul de 61 cm, care a aparținut episcopului tomitan cu acest nume, fiind refăcut de el în anul 518.²⁵ Discul va fi răpit și îngropat apoi de către avari, undeva în regiunea Poltavadin Ucraina și redescoperit în anul 1912. Astăzi el se găsește în muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg.²⁶

În cadrul monumentelor creștine dobrogene, aparținând secolelor IV-VI, se numără și primele basilici paleocreștine din nordul Dunării, care, nici de această dată, nu reprezintă un caz izolat. Astfel, de exemplu:

*„În 1963, în cadrul săpăturilor arheologice efectuate în pretoriul castrului roman de la Slăveni, jud. Olt, construit în timpul lui Septimiu Sever (193—211), pe la mijlocul secolului III, s-au descoperit ruinele unui lăcaș de cult creștin din a doua jumătate a secolului al IV-lea, ridicat pe ruinele fostelor clădiri romane. A îndeplinit această funcție pînă în secolul următor. Are o lungime de 16 m și o lățime de 7 m, la ridicarea ei folosindu-se absida unei capele păgâne (sacelum)... A fost construită rudimentar, din cărămidă și țigle, legate cu lut cleios”.*²⁷

Asemenea locașuri se vor regăsi și la Moigrad²⁸, la Dăbâca ce-i drept, datând de mai târziu, de prin secolele IX-XII),²⁹ sau la Densuș.³⁰

În ceea ce privește basilicile Dobrogene, acestea sunt mai numeroase decât celelalte, fiind în număr de peste 35,³¹ distribuite după cum urmează:

²⁵ După cum o arată inscripția în limba latină care se găsește pe el: „*Ex antiquis renovatum est per Paternum reverentiss(imum) episc(opum) nos-trum. Amen*”. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 144.

²⁶ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, p. 36.

²⁷ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 141.

²⁸ Unde de altfel s-a descoperit și un disc cu monograma lui Hristos: Cf. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, p. 33.

²⁹ *Ibidem*, p. 33.

³⁰ *Ibidem*, p. 34.

³¹ *Ibidem*, p. 36. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 168. Trebuie să menționăm aici că, încă din vremea lui Vretanion existau cel puțin două Basilici la Tomis, atrăta timp cât acesta se

- a) la Tomis, șase bazilici din secolele IV-VI,
- b) la Tropheum Traiani, cinci bazilici, dintre care patru erau situate în interiorul cetății, iar una dintre ele era așa-numita bazilică de marmură, numită așa datorită materialului întrebuințat pentru reconstruirea ei în secolul VI³²,
- c) șapte bazilici la Histria, aparținând secolelor V-VI, descoperite în urma unor săpături arheologice,
- d) o bazilică la Dinogetia, datând din secolele IV-V, care a fost refăcută la începutul secolului următor, păstrând din cadrul acestei lucrări restauratoare, câteva resturi de tencuială, care, la rândul lor, poartă urme de pictură (încă din această perioadă avem deci de-a face, cu pictura bisericească și, probabil și cu o anumită formă ermeneutică în acest sens, dat fiind faptul că nu se putea ca aceasta să fi fost haotic expusă pe pereții lăcașului),
- e) o bazilică, a cărei fundații s-au descoperit la Piatra Frecăței, în județul Tulcea, pe brațul Beroe al Dunării (azi brațul Măcin), care se pare că datează din prima parte a secolului patru, din timpul lui Constantin cel Mare, fiind considerată cea mai veche din sud-estul continentului european de către specialiști,
- f) trei bazilici la Troesmis (azi Iglița-Turcoaia pe Dunăre)³³,
- g) două bazilici la Axiopolis,³⁴
- h) trei bazilici la Constantiana (localitate cunoscută astăzi sub numele de Capul Dolojman)³⁵,

retrage atunci când Valens se mânie pe el în urma neprimirii în Biserică, datorită orientării sale ariene: *Ibidem*, p. 151.

³² Analizând bazilicile din această localitate, părintele profesor Mircea Păcurariu spune despre ea și despre cea în formă de T: „Zidirea ei începuse încă de pe la mijlocul secolului al IV-lea, sub împăratul Constanțiu. Tot atât de importantă este și bazilica în formă de T, cea mai lungă, (33,80 m) și poate cea mai renumită dintre locașurile de cult din Trophaeum. Are și o criptă pentru păstrarea de moaște sfinte”. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale...*, p. 36. Descrierile lor, detaliate și prezentate într-un mod frumos și ilustrativ, se găsesc și la. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1,..., pp. 168-171.

³³ *Ibidem*, p. 172.

³⁴ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale...*, p. 37.

³⁵ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1,..., p. 172.

- i) una la Noviodunum (cunoscut azi drept orașul Isaceea, din județul Constanța),³⁶
- j) o bazilică însoțită de un cimitir, datând din secolele V-VI, la Callatis,³⁷
- k) o bazilică la Ulmetium,³⁸
- l) o bazilică la Ibidia (azi Slava Rusă), singura cu trei abside la răsărit,³⁹
- m) o bazilică la Quarsium (Hârșbva),⁴⁰
- n) o bazilică la Izvoarele (fost Pârjoala), în sud-vestul Dobrogei, care datează tot din secolele V-VI,⁴¹ ca și cea de la Callatis, și care este una dintre cele mai mari din zonă (3ori 11, 35)⁴², fiind formată dintr-o absidă semicirculară, naos și pronaos,⁴³
- o) o bazilică la Niculițel (descoperită în 1971, împreună cu moaștele sfinților Zotic, Attalos, Kamasis și Filip⁴⁴
- p) o bazilică la Halmyris, descoperită în anii 2000-2001, în cadrul căreia s-au descoperit și moaștele Sfinților autohtoni din secolul patru, Epictet și Astion⁴⁵, care, după cum am arătat anterior, se găsesc expuse în catedrala arhiepiscopală din Constanța.

³⁶ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale,...*, p. 37. Avem însă de-a face aici cu o contradicție între scrierile aceluiași autor, părintele spunând în manualul universitar că este vorba de 2 bazilici: Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 172. Din ce cauză apare această inadvertență informațională nu știm, este vorba probabil de o nouă descoperire pe care autorul o include în manualul universitar și pe care, nefiind probabil descoperită în vremea scrierii manualului de seminar, o omite, neregăsindu-se aici. Aceasta este însă doar o supoziție, adevrul propriu-zis putându-ni-l arăta probabil doar autorul însuși.

³⁷ *Ibidem*, p. 37.

³⁸ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale,...*, p. 37.

³⁹ *Ibidem*, p. 37; Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 172.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 172.

⁴¹ *Ibidem*, p. 172.

⁴² *Ibidem*, p. 172.

⁴³ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale,...*, p. 37.

⁴⁴ Părintele profesor vorbește aici de moaștele celor șase martiri, ceea ce este în mod cert o greșeală, aici el menționând anterior doar numele a patru dintre ei. *Ibidem*, p. 37. Ar fi fost probabil mai credibil și ar fi pus cititorul pe gânduri, cu probabila descoperire a moaștelor Sfinților Epictet și Astion, dacă nu ar fi menționat imediat după, faptul că ele au fost descoperite la Halmyris, ori sfinți dobrogeni descoperiți până acum sunt, în totalitatea lor în număr de șase, ceea ce dovedește, în mod cert, o greșeală, probabil involuntară, strecurată în lucrarea dânsului.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 37. Informația lipsește în manualul universitar citat, lucru de altfel firesc, întrucât în acea vreme nu erau încă descoperiți sfinții și nici basilica, manualul fiind scris cu nouă ani înainte de marele eveniment eclesialic.

Acestea sunt, aşadar cele 35 de bazine dobrogene, descoperite, dacă ar fi să facem o enumerare rezumativă a localit ilor, la: Tomis (azi Constanța), Tropheum Traiani (azi Adamclisi), Histria, Dinogetia, Piatra Frec tei ( n județul Tulcea, pe bra ul Beroe al Dunării, azi bra ul Măcin), Troesmis (azi Igli a-Turcoaia pe Dunăre), Axiopolis, Constantiana (Capul Dolojman), Noviodunum (azi Isaceea), Callatis (azi Mangalia), Ulmetium, Ibia (azi Slava Rusă), Quarsium (H r bva), Izvoarele (fost P rjoala), în sud-vestul Dobrogei, Niculi el  i Halmyris.

Prezen a lor aici dovede te o via  cre tin  înfloritoare, bogată  i activă.⁴⁶

4. Concluzii

⁴⁶ în acest sens, părintele Păcurariu conchide astfel: „, *Mul imea bazilicilor (mai ales la Tomis, Histria  i Tropaeum Traiani, ca  i bisericu ele de la Basarabi), arată că aici pulsa o intensă via  religioasă cre tin . Ele ne arată, în acela i timp, starea înfloritoare la care a ajuns arta bisericească în această perioadă  i influen ele pe care le-a exercitat asupra ei arta cre tin  orientală. Desigur săpăturile următoare vor aduce lumini noi asupra vie ii creștine din acest col  de  ar  românească. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 175.*

După cum se poate vedea, din conținutul lucrării, poporul român este un popor creștin ontologic și nu încreștinat la o dată oarecare, simbolică, odată cu convertirea unui monarh mai important și acest lucru ne conferă o oarecare superioritate asupra popoarelor de acest fel (din punct de vedere al vechimii, și, eventual, din punct de vedere moral), dar ne și obligă astăzi, la o viață morală curată și conformă prescripțiilor evanghelice și kerigmei apostolice prezentă pe teritoriul nostru, prin cei doi reprezentanți . Andrei și Petru.

De asemenea, prezența unor martiri precum Pasicrat și Valentin, Marican și Nicandru, Epictet și Astion,⁴⁷ primul episcop tomitan, Efrem, martirizat în secolul IV, se pare la 7 martie, anul 300⁴⁸, frații Agheu și Narcis⁴⁹, sau celebrii Zotic, Atalos, Kamasis și Filip, descoperiți în anul 1971 și păstrați în Biserica mănăstirii Cocoș din Tulcea⁵⁰ la sud de Dunăre încă din vremurile de început ale creștinismului, dovedește ferveța acelor și deci o viață creștină precoce și profundă.

Prezența unor obiecte paleocreștine pe teritoriul României, datând din secolele IV-VI, vine și ea în întărirea acestui lucru, arătând interesul convertiților la creștinism pentru religia lor, atât pe timpul unor persecuții, generale sau locale, cât și pe timp de pace. Faptul că o parte dintre ele (de exemplu donariul de la Biertan erau obiecte de cult), precum și existența unor basilici pe teritoriul țării, dovedește și o viață cultică activă.

Dobrogea, cum era și firesc, se remarcă printr-o bogăție cantitativă în acest sens, prin peste 100 de inscripții funerare, prin obiecte cultice precum gema care se păstrează azi la British Museum, sau discul lui Paternus, păstrat astăzi la muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg, sau cele 35 de basilici, între care unele se remarcă prin mărime, prin formă (cea în formă de T de la Tropaeum Traiani sau cea din marmură), prin structura arhitectonică (cu 3 abside sau cu 3 încăperi) etc.

Observăm așadar viața creștină activă pe teritoriul țării noastre, unde la loc de cinste se găsește Dobrogea, prin multitudinea de obiecte și monumente datând din secolele IV-VI ale erei noastre.

⁴⁷ Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, p. 27, cf. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ..., p. 90;

⁴⁸ *Ibidem*, p. 87.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 87.

⁵⁰ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale,...*, p. 27, cf. *Ibidem*, p. 87

5. Bibliografie

1. Daicoviciu, Constantin, coord., *Istoria României, vol. 1*, Editura Republicii Populare Române, București, 1960.
2. Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Ediția a IV-a, Editura Humanitas, București, 2002.
3. Moraru, Alexandru, *Probleme fundamentale de Istoria Bisericii Ortodoxe Române (ms. dactilografiat)*, Cluj-Napoca, 2009.
4. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru seminariile teologice liceale*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
5. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, compendiu*, Ediția a II-a, Editura Andreiana, Sibiu, 2009.
6. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
7. Idem, *Sfinți daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.
8. Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la vechimea creștinismului daco-roman*, Atelierele grafice Socec și CO. Societate anonimă, București, 1911.
9. Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XII descoperite în România*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976.
10. Rusu, I.I., *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în revista „Studii Teologice”, an X, nr. 5-6, 1958.